

Det ioniske Kapitæls Oprindelse og Forhistorie.

En Studie
i
sammenlignende Kunstforskning

af
Julius Lange.

Med 3 Tavler.

Avec un résumé français.

Vidensk. Selsk. Skr. 5te Række. Historisk og filosofisk Afd. 5te Bind. II.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1877.

Det danske Kabinets

Opriindelse og Fortid

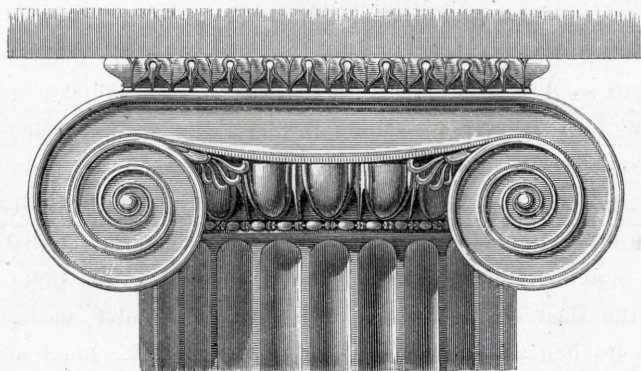
af

den danske Kabinets

historie

af

1814

(Ionisk Kapitæl fra Priene.)

Til de antike Kunstformer, som i den nyere Tid benyttes og gjentages i størst Omfang, hører den ioniske Søjle med dens ejendommelige Kapitæl. I enhver større By i Europa, eller hvor den europæiske Kultur ellers er trængt hen, gjenfindes det ioniske Kapitæl i mangfoldige Exemplarer; Dag for Dag ere Hundreder af Kunstnere og Haandværkere sysselsatte med at udhugge det eller tegne det. Nutiden har optaget det fra Oldtidens Kunst i Kraft af dennes anerkjendte kunstneriske Autoritet. Man har ganske vist ikke blindt bøjet sig for denne Autoritet; hvor man har været stillet lige overfor de skønneste Exemplarer af Kapitælet fra den græske Kunsts Blomstringsperiode, er man bleven virkelig fængslet og fortryllet af Formens «overvættets Dejlighed»¹⁾. Men selv hvor man har beundret, har man dog egentlig aldrig forstaaet; tvært imod har man altid været sig bevidst, at der var noget Gaadefuldt ved Formen. Allerede i Oldtiden har man følt Trang til en Forklaring; Forsøgene paa at gjætte Gaaden ere blevene gjenoptagne i den senere Tid, uden at man dog er naaet til noget Resultat, som kunde ansees for saa indlysende og fyldestgjørende, at det kunde bringe Diskussionen til Ro.

Et Kapitæl er en Del af en Søjle, og Søjle's Opgave i Bygningens Organisme er at bære en tung Byrde. Denne Opgave har faaet et adækvat og umiddelbart forstaaeligt Udtryk deri, at Søjle's cylindriske, eller rettere svagt tilspidsede, keglannede, Stamme (Skaffet) synes at give lidt efter for Trykket, saaledes at Formen afviger lidt fra den rene geometriske Form

¹⁾ Et Udtryk af N. Høyen i hans Værk om C. F. Harsdorff, hvis ypperlige Behandling af den ioniske Stils Former Høyen med Forkjærlighed har gjort opmærksom paa.

og viser sig i Ordets bogstavelige Forstand lidt udtrykket til Siderne: Sidelinierne ere ikke rette, men have en svag Krumning (Entasis). Der er i det døde Materiale indlagt en Illusion af Spændkraft og Liv, som svarer til det virkelige mekaniske Spil af Tryk og Modtryk i Søjlen. Efter dette Princip er Skaftet formet i alle græske Søjler. Nu kan man vel ikke vente at se Søjlen Funktion udtrykt ganske paa samme Maade i Kapitælet som i Skaftet; men man kan dog lige saa lidt vente at se Kapitælets Former ligesom paa en overmodig Maade trodse eller lege med Udtrykket for den arkitektoniske Funktion. Men det er netop dette, som det ioniske Kapitæl gjør. Den underste Linie af den saakaldte Kanal, som til Siderne slaar ud i de store snegleformede Voluter, er — netop i de Exemplarer, som hidrøre fra den græske Kunsts ypperste Periode — bøjet nedad med et let og elastisk Sving, der for Øjet endog undertiden synes at tangere den vandrette Overflade af Echinus, hvorover den hviler. Det mindste Tryk maatte jo kunne føles paa denne fine krumme Linie. Men der mærkes i Virkeligheden Intet til noget Tryk; Kapitælet synes at afbryde, at danne en Pavse i det ejendommelige Spil af Kræfter, der gennemstrømmer Søjlen som Helhed.

Den særlige Opgave for Søjlekapitælet, opfattet som mere selvstændig Form, skulde nærmest være den at danne en Overgang fra Skaftets runde Form til den stærkt udladende firkantede Abakus, som hviler øverst oppe paa Søjlen og danner Mellemleddet mellem den og Arkitraven. Denne Overgang, som er gennemført saa simpelt og storladent, saa naturlig og forstaaelig i den doriske Søjles Echinus, og saa pragtfuldt og aandrigt i det korinthiske Kapitæl, er i den ioniske Form mere maskeret end gennemført. Jeg veed vel, at udmærkede Kunstforskere¹⁾ have forsøgt at forklare det ioniske Kapitæl som en særegen Løsning netop af denne Opgave. Men det er efter min Overbevisning umuligt: altfor Meget og altfor vigtige og iøjnefaldende Bestanddele af Kapitælet, navnlig de store Voluter paa Siderne, blive uforklarlige, overflødige, unyttige, naar man betragter Sagen fra dette Synspunkt.

Naar man forgjæves søger efter det, som kan have foranlediget Formen, i arkitektoniske Motiver, ligger det Spørgsmaal nær, om den da er en Efterligning, et Billede af Noget, som man ellers kjender fra Livet eller Naturen. Hvis dette var Tilfældet, vilde det i hvert Fald give en Forklaring af selve Formen, selv om man derved atter vilde komme til et nyt Problem, nemlig hvorledes det var gaaet til, at en saadan Efterligning var bleven anvendt netop paa denne Plads. Men hvad ligner det ioniske Kapitæl? — En Kamel eller en Hvalfisk, ligesom Skyen for Polonius's Øjne. Vitruv, der overhovedet opfatter den ioniske Søjle som et arkitektonisk Udtryk for Kvindeformer og Kvindedragt, ser i Kapitælets

¹⁾ Jfr. Schnaase, Geschichte der bildenden Künste, 2te Auflage, II (ved Friederichs), Düsseldorf 1866 pag. 23 ff.

Voluter en Efterligning af det kvindelige Hoveds Lokker. Nyere Forfattere have vexelvis tænkt paa Væderhorn, sammenrullede Slinger, Sneglehuse, en elastisk Bark eller deslige, som ruller sig sammen for Enderne, idet den trykkes paa Midten — hvis noget Saadant overhovedet findes i Naturen¹⁾. De, som have givet den Slags Forklaringer, mene naturligvis ikke, at Kapitælet, saaledes som de kjendte det, eller som vi kjende det, virkelig ligner det, som de nævne; de søge kun ad Reflexionens Vej at forklare Formens Oprindelse og Forhistorie gennem et Billede, og famle sig til Et eller Andet, som er krumt og snoet og derfor i Almindelighed ligner Kapitælets Voluter²⁾. Men selve Mængden af de forskellige Ting, der ere bragte i Forslag, viser, at man ad denne Vej ikke kommer til noget fyldestgjørende Resultat; et nyt Indfald af samme Art som de anførte vilde ingen Krav kunne gjøre paa Opmærksomhed.

Vi betragte altsaa det ioniske Kapitæl, som vi kjende det fra den græske Kunst, som en fuldstændig irrationel Form. Vi kunne ikke andet end antage, at de Modsigelser og Gaader, hvormed Formen er behæftet, have existeret lige saa vel for de udmærkede Bygmestre af Athens Propylæer, Nike-Tempel og Erechtheion, som for os. Naar Formen alligevel baade for dem og for os har været skjøn, saa viser dette kun, at Skjønhed ingenlunde beror paa fuldkommen Gjennemskuelighed for Fornuften, paa Forstaaelighed eller Forstaaelse. Den græske Kunst, fra hvilken den almindelige europæiske Vedtægt med Hensyn til det ioniske Kapitæls Anvendelse er udgaaet, har selv været behersket af en Vedtægt, som stammer fra fjærne Tider og fra fremmede Folk. Siden man, navnlig gennem den nyere Tids Opdagelser i Asien, har lært, at det ioniske Kapitæl, ligesom saa mange andre af den græske Kunsts Former, ogsaa har været anvendt af Folkeslag, hvis Kultur var uafhængig af den græske og havde Alderens Forspring for denne, er der kun én Vej at gaae, naar man vil forske efter Formens Forhistorie og Oprindelse, nemlig den sammenlignende Betragtning. Medens det vilde være ganske overflødig nu at diskutere de ældre Forklarings-Forsøg, som ikke have haft vor Tids Materiale til Sammenligning, bliver det vor Opgave at gennemføre den sammenlignende Undersøgelse, om muligt med en mere alsidig og fordomsfri Opmærksomhed og en strængere Kritik end vore Forgængere paa denne Vei have gjort det.

For Øjeblikket er det en meget udbredt og, saa vidt mig bekjendt, hidtil ikke alvorlig angreben Mening, at den ioniske Stils Former og særlig Kapitælet skulde være udgaaet fra

¹⁾ En Oversigt over slige Meninger findes f. Ex. hos Chipiez, *Histoire critique des origines et de la formation des ordres grecs*, Paris 1876, Side 288; og hos Schnaase (anførte Sted).

²⁾ Et kuriøst og temmelig nyt Forklarings-Forsøg findes i Herm. Weiss's *Kostümkunde*, Stuttgart 1860, I, 228.

Mellem-Asien, navnlig fra den babylonisk-ninivitiske Arkitektur. Og saa meget er ogsaa sikkert, at de assyriske Fund have aabenbaret mange vigtige Dokumenter til Kapitælets Historie og Forhistorie. Men jeg troer, at de Slutninger, som man har uddraget af disse Dokumenter, trænge stærkt til en Revision.

Det er for det Første en Kjendsgjerning, som fortjener Opmærksomhed, at man blandt de virkelige monumentale Arkitekturformer, som man har lært at kjende fra det mesopotamiske Land, hidtil ikke har fundet Noget som helst, der har Lighed med det ioniske Kapitæl eller med andre ioniske Former. Det er noksom bekjendt, at den babylonisk-ninivitiske Bygningskunsts Materiale (den sol- eller ildtørrede Lersten) og dens hele Princip er saa lidet gunstigt som muligt for Udviklingen af Søjleformer. De seneste, bedste og mest omfattende Forskninger i denne Arkitektur, nemlig Victor Place's Undersøgelser i Sargons Kongeborg i Khorsabad, have gjort det i høj Grad sandsynligt, at Hvelvings-Konstruktionerne spillede en langt større Rolle, end man i Begyndelsen havde tænkt sig; og jo mere omfattende Benyttelsen af Hvelvingerne har været, des mindre Brug har der været for Søjler. Place har fuldstændig udgravet den egentlige Kongeborg og været i Stand til at give en nøjagtig Plan af hele den vidtløftige Bygning, uden at han, lige saa lidt som hans Forgængere, har fundet Spor af Søjler i den. Kun i en lille tilliggende Bygning, der efter hans Mening er et Tempel, har han fundet et Fragment¹⁾, som han tyder som et Søjlekapitæl; det har aldeles Intet tilfælles med den ioniske Stils Former²⁾. Om det nu end kan være meget rimeligt, at Anvendelsen af Søjler kan have fundet Indgang i disse Landes Bygningskunst, saa er det dog slet ikke rimeligt, at Søjleformer oprindeligt skulde være udgaaede fra dem. Det er altsaa af denne Grund usandsynligt, at det ioniske Kapitæl som Arkitekturform skulde have sin Hjemstavn i Eufrat- og Tigris-Landene.

De «Forbilleder» for det ioniske Kapitæl, som man har fundet i de assyriske Kongeborge, hidrøre altsaa ikke fra Bygningernes egen Arkitektur, men dels fra billedlige Fremstillinger af Bygninger eller af Brugsgjenstande, Møbler o. desl., paa Reliefferne, dels fra løse Fund af alskens mindre Sager af Elfenben og Bronze.

Paa Reliefbillederne i Ninives Paladser finder man Afbildninger af kunstneriske

¹⁾ V. Place: Ninivé et l'Assyrie; Paris 1870, fol., planche 35. I den tilsvarende Text, tome II pag. 74 udtaler Forfatteren sig om Søjlels Anvendelse i den ninivitiske Arkitektur: «Pas de motifs pour dénier à priori aux Assyriens la possibilité d'avoir connu l'usage des colonnes. La nature de leurs matériaux les plus habituels, le principe de leur construction, semblent, il est vrai, exclure l'emploi de la colonne, et par suite, du chapiteau. Mais les exemples tirés des bas-reliefs prouvent aussi, que ni chapiteau ni colonne ne leur étaient totalement inconnu» o. s. v. — Om Beviserne af Fremstillingerne paa Reliefferne se nedenfor.

²⁾ En lignende Form var forøvrigt allerede fundet af Layard i Kujundschik (Nineveh and Babylon p. 590). Layard tyder den som et Fodstykke (til en Træsøjle eller en Statue); denne Forklaring turde være langt rimeligere end Place's.

Former, der altsaa ere citerede i den krønike-agtige Beretning om Kongernes Færd og Bedrifter, som Reliefferne meddele. Blandt disse Former findes ogsaa hist og her Volutekapitæler, hvis historiske Slægtskab med det græsk-ioniske Kapitæl maa betragtes som utvivlsomt. Det er vel sikkert nok, at Reliefferne selv ere udførte af assyriske Kunstnere, og at disse altsaa have kjendt den Form, hvormed der her tales; men Reliefferne selv tyde hen paa, at de ligesaa vel (eller endnu mere) have kjendt den fra andre Lande, som fra Assyrien selv. Den overvejende Del af Reliefferne viser os Kongen paa Krigstog uden for hans eget Land, belejrende og plyndrende andre Folkeslags Byer, modtagende deres Gaver o. s. v., og give os saaledes i Henseende til Folketyper, Dragter, Redskaber, Vaaben og Bygninger en Mængde Træk, som ikke høre hjemme i Assyrien selv, medens det dog altsammen er opfattet med et skarpt realistisk Blik og skildret med den orientalske Kunsts ejendommelige Tendens til positiv historisk Tydelighed, saa at det ogsaa har Krav paa Tillid i kunsthistorisk Henseende. Det er muligt, at de assyriske Relieffer engang ville kunne give os positive Oplysninger angaaende Volutekapitælets Udbredelsehistorie; endnu foreligge de ikke alle udgivne i Afbildninger, og en gennemført historisk-filologisk Kommentar til dem har Videnskaben endnu ikke præsteret. Men saa meget kan man allerede nu se med Sikkerhed, at de aldeles ikke bevise, ikke engang tyde hen paa, at Volutekapitælet skulde være udgaaet fra assyriske-babylonisk Kunst. Den i vor Figur 1 efter et Relief i Sargons Palads i Khorsabad gjengivne Bygning kan maaske være virkelig assyriske; Kongen er paa Billederne i den Sal, hvori Bygningen er afbildet, fremstillet paa Jagt; men ingen Indskrifter oplyser os, om Jagten foregaar i eller udenfor hans eget Land¹⁾. Paa andre Steder, hvor Volutekapitælet forekommer, er det sikkert, at Scenen er udenfor Assyrien, saaledes paa et Relief fra Kujundschik, hvor man ser Assyrerne plyndrende en erobret By, i hvis Arkitektur dette Kapitæl forekommer flere Gange²⁾. Ligeledes tilhører den Gjenstand (et Skuebord?), som er gjengivet i vor Fig. 2³⁾, et fremmed Folk, som bringer Tribut. Heller ikke

Fig. 1
(Tavle I)

Fig. 2
(Tavle I)

¹⁾ Botta: *Monuments de Ninive*, vol. II, pl. 114. — Layard: *Nineveh and its remains*, II, p. 273. Efter at have omtalt den i vor Fig. 1 afbildede Søjlebygning, tilføjer Layard: «In a basrelief at Kouyunjik, the entrance to a castle was flanked by two similar columns. The city represented appeared to belong to a maritime people inhabiting the shores of the Mediterranean, and may perhaps be identified (as it will hereafter be shown) with Tyre or Sidon. We have therefore the Ionic column on monuments of the eighth, or seventh, century before Christ.» — Jeg betvivler, at det Relief, som Layard her omtaler, er afbildet nogensteds i hans egne eller Andres Udgaver af assyriske Monumenter.

²⁾ Layard: *A second series of monuments from Nineveh*, pl. 40; sgn. Layard: *Nineveh and Babylon*, p. 119, 648.

³⁾ Layard: *A second series*, pl. 35; *Nineveh and Babylon* p. 444. — Reber (*Kunstgeschichte des Alterthums*, Leipzig 1871, p. 65) erklærer forøvrigt Layard's Afbildning for urigtig, idet Rosetterne i Kapitælets øverste Del paa Afbildningen i Virkeligheden skulde være Voluter.

i de to sidst nævnte Exempler giver nogen Indskrift Oplysning om de fremmede Folkeslags Identitet¹⁾.

Om de løse Fund fra Assyrien, navnlig de af Elfenben, som med Hensyn til Volutekapitælets Historie have størst Betydning, skal der nedenfor blive Tale. Foreløbig maa det i Almindelighed fremhæves, at løse Fund af let-transportable Gjenstande naturligvis ikke uden nærmere Kritik kunne tages til Indtægt som Vidnesbyrd om Kunstens Udøvelse paa det Sted, hvor de findes. Udgraver man en Gang St. Petersborg eller Kjøbenhavn, vil man finde en stor Mængde kunstindustrielle Frembringelser, som ere udførte i Paris, i Kina eller Japan. I Virkeligheden hidrøre hele Fund baade af Elfenben og af Bronze i de assyriske Paladser fra fremmed Industri.

Men selv om vi i Assyrien og det øvrige Asien fandt nok saa mange Former, som lignede det ioniske Kapitæl og tydelig vare i Slægt med det, vilde vi endda ikke være hjulplne med Hensyn til Spørgsmaalet om Formens Oprindelse. Vi have set, hvorledes Formen i Grækenland har en fuldkommen konventionel Karakter, det vil sige, at den i sig selv bærer Præget af at være afledet, at den ikke er umiddelbart forstaaelig og gjennemskuelig. Men det selv Samme er Tilfældet, og i fuldt saa høj en Grad, med de asiatiske Former. Vi lære af dem kun, at Formen i forskellige Variationer er udbredt over et langt større Territorium end Grækenland; men de føre os ikke nærmere til Kilden; ja de asiatiske Volutekapitæler føre os ej engang tilbage til en ældre Tid end den, i hvilken Formen har været udbredt i Hellas. Naar vi søge Oprindelsen til en konventionel Form, gjælder det om at vise, hvorledes den er afledet af Former, som have en primitivere Karakter, som ere forstaaelige af sig selv, enten i Følge deres Funktion i Kunstværkets Organisme, eller som billedlig Gjengivelse af Naturen. I denne Henseende give de ninivitiske Kunstværker os ingen fyldestgørende Belæring. De give os imidlertid et Fingerpeg, som bør paaagtes, omendskjønt dets rette Forstaaelse, som vi haabe i det Følgende nærmere at kunne udvikle, vil føre os hen til ganske andre Egne af Kunsten. Vi sigte til, at Volutekapitælet paa dem fremtræder i to forskellige Former, idet Voluterne enten udspringe fuldkommen adskilte ligesom krummede Blomsterblade fra en fælles Grund, eller ere sammenholdte foroven ved en fælles Masse eller en forbindende vandret Linie. Dette Enten-Eller i

Fig. 1, 3 Formen finder Sted baade ved arkitektoniske Søjlekapitæler (sammenlign Kapitælet paa Fig. 1 (Tavle I) med Kapitælet Fig. 3²⁾), og ved allehaande mindre tektoniske Led, hvis Former ere i Slægt Fig. 4, 5 med den monumentale Arkitekturs (sammenlign de to assyriske Sværd, Fig. 4 og Fig. 5 (Tavle I) som begge ere tagne fra ét og samme assyriske Relief³⁾). Vi skulle senere se, at man

¹⁾ Prof. Valdemar Schmidt har paa min Forespørgsel velvillig meddelt mig, at han i begge de nævnte Tilfælde af historiske Grunde er tilbøjelig til at antage det fremmede Folk for Elamiter.

²⁾ Reber: Kunstgeschichte des Alterthums, p. 65.

³⁾ Layard: Monuments of Niniveh, pl. 24.

træffer det samme Enten-Eller i Formen saa godt som alle vegne, hvor man finder Volute-kapitælet. Karakteristisk for Volute-Kapitælet i Mellem-Asien synes det derimod at være, at enhver af de to anførte Variantformer hyppig fremtræder fordoblet i ét og samme Kapitæl, saaledes at Kapitælet til hver Side faar to Voluter (Fig. 1, 2 og 3). Det er muligt, at denne Fordobling er en mellemasiatisk Opfindelse; men den fordoblede Form har jo en mere afledet Karakter end den enkelte, og synes at ligge fjernere fra Kilden.

Fig. 1, 2, 3
(Tavle I)

Naar man har henpeget paa Mellem-Asien som Udgangspunkt for det ioniske Kapitæl, har man ikke undladt at anføre persiske Søjleformer fra Susa og Persepolis¹⁾, paa hvis besynderlig sammensatte Kapitæler et af Leddene bestaar af fordoblede og med fælles Rand sammenholdte Voluter, der rigtignok ere stillede paa Højkant, men som forøvrigt ubestridelig ere i Slægt baade med de nys anførte asiatiske Former og med de græske. Men man behøver kun at røre ved den persiske Kunsts Kronologi for at faa Alle til at indrømme, at dette Fænomen kun har Betydning for Formens Udbredelse, og at det Intet lærer om dens Oprindelse. Den persiske Søjle-Arkitektur kjende vi ikke fra tidligere Tider end Darius Hystaspis' og Xerxes's, da den ioniske Søjle allerede længe havde staaet i Flor i Lille-Asien og Hellas. Desuden ser ingen Kunstform i Verden mindre oprindelig ud end de persiske Kapitæler²⁾. Det er jo ogsaa anerkjendt og paaviseligt, at den persiske Kunst overhovedet har en meget eklektisk og lidet primitiv Karakter; og i Følge Perser-Rigets Opkomst og dets Forhold til sine Lydlande frembyder der sig en saadan Mængde af Muligheder for Indvandring og Tilegnelser af arkitektoniske Former, at man her allermindst kan faa noget Sikkert at holde sig til. At Perserne kunde have faaet Volute-Kapitælet endog fra Grækerne selv, er langt tænkeligere, end at Grækerne skulle have faaet det fra Perserne.

¹⁾ De bedste Afbildninger findes i Flandin et Coste: Voyage en Perse (Perse ancienne). Da vi ikke tilskrive det persiske Kapitæl nogen Betydning for vort Problem, have vi ikke leveret nogen Afbildning af det; enhver Haandbog over Arkitekturhistorien eller den almindelige Kunsthistorie leverer Gjengivelser.

²⁾ Paa den ovenfor anførte Formodning af Prof. Vald. Schmidt, at nogle af de paa assyriske Relieffer afbildede Volute-Kapitæler skulde hidrøre fra Elam (med Susa), kunde man atter bygge den Formodning, at Susa har haft en særlig Betydning for Formens Udbredelse i Mellem-Asien og lede de persiske Kapitæler tilbage til samme Udgangspunkt. Det er ogsaa meget muligt og vil kunne findes paa en særegen Maade stemmende med det, som skal udvikles i det Følgende, at den gamle «Memnon-By» kan have været et saadant Udgangspunkt, men vel at mærke kun et sekundært. Til at søge det oprindelige Udgangspunkt der, er der ingen som helst Grund, eftersom ingen af de Former, som kunne føres tilbage hertil, have nogen høj Ælde (de gaa kun tilbage til Senakheribs Tid, c. 700 f. Chr.), eller nogen primitiv Karakter.

I det Følgende ville vi meddele en Række Former, der, som vi mene, give et reellere Bidrag til Løsningen af Spørgsmaalet om det ioniske Kapitæls Oprindelse, end der hidtil turde være fremdraget. Enkeltvis ere alle Rækkens Led allerede kjendte. Nogle af dem ere ogsaa, om end kun flygtig og ligesom i Forbigaaende, tidligere kombinerede med Hensyn paa det ioniske Kapitæls Forhistorie; men dels er der i Opfattelsen af Monumenternes historiske Forhold paa et bestemt Punkt indløbet en Misforstaaelse, som har ført Forskningen paa Vildspor, dels ere de sidste Led i Rækken, som ere de vigtigste, eftersom de føre Formen tilbage til dens oprindelige Udspring og give Forklaringen af dens historiske Vandring, neppe tidligere medtagne i denne Forbindelse.

Fig. 6
(Tavle I)

Den i Figur 6 afbildede Kapitælforn, udført af Kalksten, er funden paa Cypern i nogen Afstand fra Ruinerne af det gamle Salamis paa Øens Østkyst; den opbevares nu i Louvre¹⁾. Den er, som man ser, ikke Hovedet af en rund Søjle, men af en firkantet Pille. Om man vil kalde denne Form et ionisk Kapitæl, eller ikke, maa henstilles til Enhvers Fordogtbeholdende; men Ingen vil kunne tvivle om, at den staar i en virkelig historisk Forbindelse med det ioniske Kapitæl, som vi kjende fra den udviklede græske Kunst. Forholdet mellem den cypriske Form og den udviklede græske skulle vi nærmere søge at oplyse i Afhandlingens Slutning; her nøjes vi med foreløbig at konstatere det, for derefter at bestemme, hvoraf denne Mellemforn er afledet. Figuren af Halvmaanen og Solskiven, som er indskreven i Trekanten imellem Abakus og de fra Grundlinien til begge Sider udad krummede Voluter, har ingen arkitektonisk Betydning; men den er os dog af Vigtighed, eftersom den er et velbekjendt føniscisk Religionssymbol. Som bekjendt var Cypern fra ældgammel Tid af tildels koloniseret af Fønicerne, hvis Kultur, efter de fundne Monumenter at dømme, ogsaa spillede en meget stor Rolle paa denne Ø.

Fig. 7
(Tavle I)

Atter et Kalkstens-Kapitæl fra Cypern (Fig. 7), fundet i Athieno, det gamle Golgos; nu i Louvre²⁾. Som man ser, er Kapitælets nederste Del paa det aller nærmeste beslægtet med den foregaaende Form og bærer ligesom denne det fønisciske Mærke. Af denne Slags Kapitæler — ikke just ganske identiske, men indbyrdes nær beslægtede — er der overhovedet fundet flere paa Cypern³⁾; og den Form, hvorom der her nærmest er Tale, gjenfindes ogsaa i andre Forbindelser, navnlig som Udspring for en Palmette.

Fig. 8, 9
(Tavle I)

Fig. 8 og Fig. 9 gjengive udskaarne Elfenbens-Plader, som have været indlagte med Glas, lapis lazuli o. desl. De ere fundne i Assyrien (Nimrud) og bevares begge i det britiske

¹⁾ Afbildet efter A. de Longpérier's fortrinlige, endnu ikke fuldendte Værk «Musée Napoléon III», planche XXXIII. Afbildninger af Kapitælet ere ogsaa leverede andre Steder.

²⁾ Longpérier, Musée Napoléon III, den oven anførte Tavle.

³⁾ Smlgn. Revue archéologique nouv. série 1875 pag. 23. — Longpérier omtaler i Texten til den oven anførte Tavle endnu et Kapitæl af samme Art.

Museum¹⁾. Læseren vil let gjøre sig Rede for, hvilke Dele af disse sammensatte Former der har Betydning i Sammenhæng med de nys meddelte Figurer og med det ioniske Kapitæl. Fig. 8 viser os en Form, som paa ganske enkelte Træk nær er identisk med Fig. 6. Men ikke alene Materialet, ogsaa Anvendelsen er forskjellig, idet vi ikke her have et Kapitæl, men et rent Ornament for os. Voluterne tjene her som Udspring for en Palmette; og vi gribe denne Lejlighed til én Gang for alle at bemærke, at der til det i Oldtiden, ligesom i den nyere Tid, saa almindelig udbredte Palmette-Ornament i Reglen ikke mindre hører en Voluteform som Udspring end en Bladvifte som Afslutning; og at Palmetten i sin Oprindelse og Udbredelse overhovedet er paa det Nøjeste forbunden med den Voluteform, der efterhaanden udviklede sig til det ioniske Kapitæl. Jeg haaber i en senere Studie at skulle kunne give Bidrag til Palmette-Ornamentets Historie. — Fig. 9 har nærmest Lighed med Fig. 7. Medens Kompositionen som Helhed har Betydning for os i denne Sammenhæng ved at give et yderligere Bevis for det nære Slægtskab med det i Fig. 7 meddelte Kapitæl, er det dog atter her Partiet forneden med Voluterne, som vi skjænke vor særlige Opmærksomhed. I Tegningen af dette Parti er det ganske tydeligt — hvad man ved de andre Former i alt Fald kun kunde gætte paa —, at det, som vi se, er en Blomst med tværdelt, til begge Sider udrullet Krone og med en Række af Bægerblade forneden. Dette giver en fyldestgjørende Forklaring af de ovenfor afbildede konventionelle Former²⁾. Vi ere her altsaa havnede i en billedlig Gjengivelse af en Naturform, omendskjønt Tegningen af Blomsten unægtelig endnu er en konventionel Omskrivning af Naturen. Kronens Bøjning ud til Siderne saa vel som Fremstillingen af de parallelnervede Bægerblade som Trekkanter med Rifler, parallelle med Randen, tyder aabenbart ikke paa nogen Efterligning paa første Haand af et naturligt Forbillede.

Omendskjønt disse Elfenbens-Brudstykker ere fundne i en assyrisk Kongeborg, er det dog klart, at de ikke, lige saa lidt som de andre Elfenbens-Sager, som Layard fandt

¹⁾ Fig. 8 er afbildet som Vignette i Layard: *Nineveh and Babylon* (London 1853), pag. XXIII (slgn. en Elfenbensform blandt Ornamenterne paa en Træsarkofag paa Krim, *Compte-rendu de la Commission impériale archéologique*, St. Petersburg 1866, pl. II, Nr. 22). — Fig. 9 er fotografisk gjengiven efter Originalen i Mansell's ypperlige Samling af Fotografier fra det britiske Museum, Nr. 579, 1; ogsaa afbildet i Layard: *Monuments of Nineveh*, plate 90 fig. 21.

²⁾ G. Colonna Ceccaldi har i en Afhandling i *«Revue archéologique»*, nouv. série 1873 pag. 27, hvilken han afhandler de ovenfor meddelte cypriske Kapitælformer, bemærket, at de ere *«la traduction architecturale du lotus dans l'île de Chypre»*. Han gjenoptager i en anden Afhandling (*Revue archéologique* 1875 pag. 23) denne Bemærkning og føjer til i en Note: *«L'ordre ionique, l'ordre aphroditique par excellence, dérive de là très-probablement»*. Jeg véd ikke, hvor vidt han fører den i disse faa Ord henkastede Tanke; men den synes at gaa i samme Retning som min Opfattelse af Sagen. Der ligger i denne Henseende mindre Vægt paa, at Udtrykket *«Lotus»* i denne Sammenhæng neppe er rigtigt, som det Efterfølgende vil vise. Med Henviisning i Almindelighed til en Blomsterform er man heller ikke helt hjulpen, eftersom de fleste Blomsterformer, ogsaa Lotus, ere udbredte over næsten alle Oldtidsfolkernes Kunst.

i Nordvest-Paladset i Nimrud, kunne betragtes som assyrisk Kunst. Vi maa i denne Henseende henvise Læseren til Mansell's Fotografier og til Layard's Afbildninger i «Monuments of Nineveh», hvor en større Mængde af disse Sager ere gjengivne, som ville gjøre Opfattelsen af deres Stil mere sikker og klar. Paa mange af dem findes der aldeles tydelige ægyptiske Motiver, paa ét endog en Cartouche med Hieroglyfskrift (eller Efterligning af Hieroglyfer); Tegningen har gjennemgaaende langt mere Lighed med den ægyptiske end med den assyriske Stil. Dette blev ogsaa strax anerkjendt. Imidlertid kunde man dog heller ikke opfatte disse Sager som Produkter af virkelig ægyptisk Kunst. Der var noget vist Uklart og Fordunklet ved Stilen, som ikke ganske stemmede med det rent udprægede og saa let gjenkjendelige nationale Karaktermærke, som er ejendommeligt for alle gammel-ægyptiske Kunstværker. Layard opfattede dem da som assyriske Efterligninger af ægyptisk Kunst¹⁾. Men denne Forklaring maa dog kaldes temmelig tvungen. Hvor mange Exempler man end har paa, at et Oldtidsfolk har optaget Æmner og Motiver af et andet Folks Kunst, kjender man dog næppe ellers noget Exempel fra Oldtiden paa, at et Folk, som selv havde en højt udviklet Kunst og en fæstnet og udpræget Stil, har underkastet sig den Tvang, det kunstneriske Reflexionsarbejde, systematisk at eftergjøre en anden Nations Kunststil. Desuden findes der blandt disse Elfenbens-Sager flere Motiver, som hverken høre hjemme i ægyptisk eller assyrisk Kunst. Omendkjønt derfor Layard's Forklaring ikke er holdbar, maa man dog indrømme ham, at han rigtig har set, at man ikke kan tage disse Elfenbens-Arbejder til Indtægt for Opfattelsen af den assyriske Kunst. Det maa beklages, at en Forfatter, som har et saa aandrigt Blik for den kunsthistoriske Sammenligning som G. Semper, i denne Henseende har ladet sig lede paa Vildspor, idet han, aabenbart af den simple Grund, at Fragmenterne ere fremlagte i det britiske Museum som assyriske Fund, har sammenblandet dem med assyriske Kunstværker, og af denne Forvexling har udledet fejlagtige Slutninger netop med Hensyn paa det ioniske Kapitæls Oprindelse. «Det ioniske Volute-Kapitæl», siger han²⁾, «som forekommer paa almindelig kjendte Fremstillinger af assyriske Bygningsværker» [det Forhastede i denne Opfattelse har jeg ovenfor oplyst] «og i den fuldkomneste Gjennemførelse fremtræder paa et Elfenbens-Brudstykke blandt de assyriske Reliquier i det britiske Museum» [det er uden Tvivl det i vor Figur 8 meddelte Stykke, som han sigter til], «har efter min Overbevisning sin Oprindelse af Volute-Bægerformen paa *det hellige Træ*.» Semper fejler her ikke alene deri, at han betragter Elfenbensstykket som assyrisk, men ogsaa deri, at han afleder den i Elfenbensstykket givne Form af en Form paa det assyriske «hellige Træ», som meget mere er afledet af saadanne fremmede Former, som Elfenbensstykket repræsenterer. Selve den Form paa «det hellige Træ» som han citerer og afbilder,

¹⁾ Layard: Monuments of Nineveh, se Texten til Plancherne; jfr. Nineveh and its remains, II pag. 10, og Birch's detaillerede Beskrivelse i Appendix II til samme Bogs 1ste Bind.

²⁾ G. Semper, Der Stil (Frankfurt am Main 1860), I, 383.

staar det ioniske Kapitæl meget fjern; den bærer desuden selv i saa høj Grad Præget af noget Afledet, Konventionelt, trænger selv saa meget til Forklaring, at den kun daarlig kan tjene til at forklare andre Former.

Hovedsagen for os er i denne Sammenhæng at fastholde den Sandhed, at de anførte Elfenbens-Former langt snarere maa udledes af ægyptiske Motiver end af assyriske. Dermed er Undersøgelsens Vej i det Væsentlige paapeget. Men ligegyldigt er det dog heller ikke at faa Svar paa det Spørgsmaal, hvorfra den halvforkvaklede ægyptiske Stil i Elfenbensstykkerne hidrører. Og dette er lettere at indse nu, end dengang da Layard fandt dem. Allerede den meget nøje Overensstemmelse imellem de her afbildede Elfenbensstykker og de ovenfor meddelte cyprisk-føniciske Kapitæler (slgn. Figg. 6 og 8, Figg. 7 og 9) maa lede Tanken hen paa, at de ere af fønicisk Arbejde; thi den indbyrdes Lighed imellem dem er tydeligere og mere karakteristisk end den Lighed, som man kan finde mellem dem og Arbejder af utvivlsomt assyriske eller utvivlsomt ægyptiske Kunst. Ogsaa Longpérier¹⁾ anfører de i Assyrien fundne Elfenbens-Sager kort og godt som fønicisk Arbejde. I et af Ninives Paladser har man fundet et Stykke Elfenben med fønicisk Skrift²⁾. Og omend-skjønt den føniciske Kunst i sin Helhed viser os en Indflydelse fra forskellige Kanter, aabenbarer den sig dog i de aller fleste opbevarede Mindesmærker, især af Billedværk og Ornamentik, som en ganske afhængig Lærling af den ægyptiske Kunst. Ægyptiske Motiver ere gaaede umiddelbart over i den og have blandet sig med Forestillinger, som høre hjemme i de asiatiske Religioner. En egentlig selvstændig Stil kjende vi ikke fra Fønicien; dets Stil er netop i de aller fleste Tilfælde en forkvaklet Efterligning af den ægyptiske.

Den næste Figur, vi meddele (Fig. 10), fører os dybt ned i Ægypten selv, til Ruinerne af det gamle Theben i Øvre-Ægypten. Det er to Granit-Piller i det store Tempel i Karnak³⁾. De hidrøre fra Thotmes III i Midten af det 2det Aartusinde f. Kr. Fødsel, altsaa fra en Periode, da Ægypten i Henseende til Kultur og politisk Magt stod mere overlegent over hele den gamle Verden end nogensinde, og da den ægyptiske Kunst stod i den rigeste og rene nationale Udvikling. Kontinuiteten mellem den paa Pillen til Venstre (a) i Relief fremstillede Planteform og de ovenfor meddelte Motiver af fønicisk Kunst, navnlig Elfenbensstykket Fig. 9, behøver blot at paapeges for at blive anerkjendt. Vi kunne forøvrigt meddele ægyptiske Mellemløst, som vise Sammenhængen i endnu jævnere Overgang (Fig. 12, 13)⁴⁾. I det ægyptiske Arbejde (Fig. 10a) er, som man ser, Blomsterformen gjengiven

Fig. 10a
(Tavle II)

Fig. 12, 13
(Tavle II)

¹⁾ Musée Napoléon III, anf. St.

²⁾ Mansell's Fotografier, Nr. 580.

³⁾ Prisse d'Avennes: Histoire de l'art égyptien; — Lepsius: Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien, Abth. I, Vol. II, Bl. 80.

⁴⁾ C. Leemans: Aegyptische Monumenten van het Nederlandsche Museum van Oudheden te Leyden, Afd. II, XLVIII, Nr. 1658 og 1657; LXXXIV, Nr. 78b.

endnu renere, tydeligere, Naturen nærmere, end i det føniciske Elfenbensstykke. Alligevel synes den ægyptiske Blomst med al dens Elegance ikke at gjengive nogen bestemt, virkelig Artsform med botanisk Troskab. Ogsaa den er for saa vidt «konventionel», med hvor fin en Følelse for Planteformens Natur i Almindelighed den end er tegnet. Men selve den Omstændighed, at den ikke ganske svarer til Naturen, kan forøvrigt gjælde for et yderligere Bevis for dens kunsthistoriske Sammenhæng med de føniciske Former, nærmest Fig. 9; medens den paa den anden Side bærer Præget af et langt primitivere Forhold til Naturens Former og derfor fører os nærmere til Kilden — saa nær, som vi overhovedet mene at kunne komme. Vi ville kalde denne Plante en «Lilie», for at have et Navn til den, omendskjønt vi meget vel vide, at Navnet ikke er korrekt (Lilien har f. Ex. intet Bæger¹). — Den paa den anden Pille (b) fremstillede Plante kan, om ikke umiddelbart, saa dog gennem Analogier, sikkert bestemmes som Papyrus. Dens øverste, udfoldede Del er ikke en Blomsterkrone med sit Bæger forneden, men en Skjærm af tæt stillede Smaastilke med sit Svøb af Blade.

Fig. 10b
(Tavle II)

De to Piller danne et Par, og de to paa dem afbildede Planter staa i et bestemt symbolsk Forhold til hinanden. Allerede fra Ægyptens ældste Periode af iaddeltes Landet i en nordlig Del (det senere saakaldte Delta) og i en sydlig («det øvre Ægypten»); og som hieroglyfiske Betegnelser for Landets to Dele betjente man sig af disse Planteformer, idet «Lilien» betegnede den øvre, sydlige Del, Papyrus det nordlige Lavland²). Pillerne i Karnak betegne altsaa Kong Thotmes's Herredømme over det samlede Ægypten. Som en synonym Betegnelse finder man paa Faraonernes Throner Billedet af en Knude, som er dannet af disse to Planter Stængler, eller Nil-Guden fremstillet i to Figurer (Nilen i dens øvre og i dens nedre Løb), knyttende Knuden af de to Planter (Fig. 11)³). Intet kan tydeligere end denne Symbolik vise, at de to Planteformer hørte hjemme i Ægypten, og at Sydplanten («Lilien»), om den end ikke virkelig groede i Ægyptens Jordbund, dog som Symbol var lokalt knyttet til den.

Fig. 11
(Tavle II)

Det er værdt at mærke, at de i Relief fremstillede Planteformer paa de to Piller ere betegnede som en Slags Søjler, som arkitektoniske Bærere. Paa hver af de to store Blomster i Midten hviler der en Tavle med Kongenavnet, og de tre Blomsterstængler paa hver af Pillerne udgaa forneden fra en fælles Søjlebasis. Men da Planterne jo dog ere fremstillede i Relief og ikke skulle være virkelige Bærere, har Kunstneren med fuld Ret

¹) Lotos er det ikke; de forskjellige Lotos-Former (nymphæa) som spille en saa stor Rolle i de ægyptiske Ornamenter og Billeder, afbildes ganske anderledes. Smlgn. H. Brugsch: Geographische Inschriften altägyptischer Denkmäler, I (Leipzig 1857) pag. 31 og 76, hvor de forskjellige Meninger om denne Plantes Natur ere fremsatte, og hvor dens symbolske og hieroglyfiske Betydning er udviklet.

²) Brugsch, anf. St.

³) Jvfr. f. Ex. Wilkinson, Manners and customs of the ancient Egyptians, V, pl. 57 og pag. 58.

og megen Smag holdt Kompositionen i en fri, let og fantastisk Karakter. Imidlertid peger Motivet, som det navnlig er tydeligt ved den fælles Basis, hen paa arkitektoniske Motiver, der benyttedes i Ægyptens virkelige Bygningskunst. I den samme Periode, fra hvilken Granit-Pillerne hidrøre, finder man ogsaa hyppig en Søjleform, hvis Motiv er laant fra Nordplanten (Papyrus). Kapitælet ligner ganske den aabnede Skjærm paa Fig. 10*b*; men Stænglen (Søjleskaftet) er selvfølgelig forholdsvis meget solidere og tykkere. Det er et af de mærkeligste Karaktertræk af den ægyptiske Kunst, at den tog Motivet til Søjleformer, som udføres af mægtige Steenblokke, undertiden i en Maalestok, som vi finde mere egnet for Taarne end for Søjler, fra en Plantestængel; og at den udførte Kapitælets store sammenhængende Flade efter Forbilledet af en Flade, der i Naturen selv ikke engang er sammenhængende og hel, men kun betegnet ved en Dusk af Stilke i en Blomsterskjærm. Dette Træk er et blandt mange Beviser for, hvilken overordentlig Rolle Nil-Dalens Naturformer spillede i Ægyptens Kunstformer, for den ægyptiske Kunsts primitive Forhold til Landets Natur og dens lokale Karakter.

Vi have nu gennem en Række af Monumenter vist, hvorledes hin cypriske Kapitælf orm (Fig. 6), der tjente os som foreløbigt Udgangspunkt, gennem nogle Mellemed er afledet af en ægyptisk Form, der paa én Gang er billedlig, idet den fremstiller en Blomst, og tillige benyttes arkitektonisk, idet den er betegnet som Bærer. Det turde vel næsten være overflødigt at væge os mod den Misforstaaelse af vor Mening, at de af os fremførte Monumenter skulde kunne betragtes som netop de Exemplarer, igennem hvilke Udviklingen i Virkeligheden er foregaaet. De ere naturligvis alle kun at opfatte som Exempler paa de forskellige Udviklingstrin — Exempler, som bydes os af det, der tilfældig er os overleveret af den gamle Kunst.

Vi ere havnede i Ægypten. Men den ægyptiske Kunst byder os mange andre Former end hine Granit-Piller fra Karnak, som kunne tjene os til Illustration af det ioniske Kapitæls Oprindelse, endog naar man ser bort fra det cypriske Kapitæl som Mellemed. Thi medens Ægypten klarere og tydeligere end noget andet Land viser os Naturformernes Benyttelse til Kunstformer, viser det os paa den anden Side ogsaa gennem mange Exempler, hvorledes Naturformerne efterhaanden kunne omdannes til konventionelle Former, gennem hvilke de naturlige Forbilleder tilsidst kun utydelig skinne igennem. En saadan Omdannelse foregaar let, naar Former overleveres fra det ene Folk til det andet; men den kan ogsaa foregaa indenfor et enkelt Folks Grændser.

Wilkinson meddeler¹⁾ som Illustrationer til den ægyptiske Flora, hentede fra Ægypternes egne billedlige Fremstillinger, bl. A. de to Figurer, som ere gjengivne paa vor Tavle II som Fig. 14 og 15. Fig. 14 er et naturtro og utvivlsomt Billede af Papyrus; Fig. 15 er,

Fig. 14, 15
(Tavle II)

¹⁾ Manners and customs, V, pag. 367.

som Wilkinson formoder, og som det flere Steder sikkert kan sees, en konventionel Omskrivning, af den samme Planteform. Man maa erindre, hvilke Vanskeligheder de ægyptiske Kunstnere kom ind i derved, at de ikke formaaede at fremstille Legemer i Forkortning eller Fladernes Runding, og hvilke Besynderligheder i Linjernes Gang denne Mangel kunde medføre. Hvor fejlagtig Tegningen end tidt kan være som Gjengivelse af Naturen, bevarer den alligevel sin ornamentale og dekorative Skjønhed ubeskaaren.

Fig. 16
(Tavle II)

Fig. 16 fremstiller efter et ægyptisk Billede¹⁾ et Exempel paa de højst pyntelige Træsøjler, som have spillet en saa stor Rolle i den lettere ægyptiske Arkitektur, som vi nu kun kjende gennem Billeder. Søjlekapitælet bestaar af fire Led: nederst et sammen-snøret Bundt af Plantestængler, dernæst en Lotus, dernæst en «Lilie», tilsidst en Papyrus-skjærm, hvis øverste Linje er krummet ud til Siderne i stærk Lighed med de ioniske Voluter. Fra Voluterne af «Lilie»-Formen nedenfor — den Form, der, som vi have set, danner Udgangspunktet for det cypriske Kapitæl (Fig. 6) — udgaar der nogle nedhængende Flige, som overhovedet hyppig sees i Forbindelse med denne Form. Et Rudiment af disse Flige gjenfindes endnu maaske paa det cypriske Kapitæl som en Dobbelttrand langs Voluternes Underside.

Fig. 17
(Tavle II)

Fig. 17 giver os et Brudstykke af en malet Loftsdekoration fra en ægyptisk Grav²⁾. Man vil maaske ved første Øjekast finde Ligheden mellem de Voluter, som Spirallinjerne her danne, og det ioniske Kapitæls rent tilfældig. Det er den dog næppe ganske. De spiralsnoede Baand ere maaske vel et ornamentalt Motiv, som oprindeligt slet ikke staar i Forbindelse med Plante-Ornamentiken; men idet Dekoratoren har lavet sit Mønster af Baandspiralerne, har han i sin Tanke aabenbart kombineret det med den Art af konventionelle Planteformer, som vi se repræsenteret i det øverste Led af Træsøjlen (Fig. 16); det kunne vi se af Trekanten med de parallele Rande paa Baandmønsteret, ved hvilken der tydelig nok er tænkt paa et Blad af et Blomsterbæger eller Svøb. Det malede Mønster her kan i ethvert Fald tjene os som Exempel paa, hvorledes Ægypterne selv indenfor deres Lands Grændser tumlede med den Slags dekorative Motiver, i hvilke ogsaa Spirerne til det ioniske Kapitæl ligge. Men umuligt er det vel heller ikke, at Tøjer, navnlig Lærredvarer³⁾, som Ægypterne udførte i store Partier til de omboende Folk, direkte kunne have ført saadanne Mønstre ud over Ægyptens Grænser. Profeten Ezekiel siger om Tyrus: «Dit Sejl var af hvidt Linned med stukket Arbejde fra Ægypten» (cap. 27, v. 7).

En ganske særlig Betydning med Hensyn til de ægyptiske Kunstformers Overleve-

¹⁾ Wilkinson: Manners and customs, V, pl. 80, pag. 292. — Prisse d'Avennes: Histoire de l'art égyptien.

²⁾ Rosellini: Monumenti dell' Egitto e della Nubia, II (Monumenti civili), Nr. LXX, 6.

³⁾ Smlgn. Movers: Das phönizische Alterthum, navnlig det med Hensyn paa Forbindelsen mellem Ægypten og Fønicien saa lærerige Kapitel Th. III pag. 314 ff.

ring til fremmede Folk maa man vistnok tilskrive allehaande mindre og let transportable Galanterivarer, som ved deres stadselige Stoffer, deres pyntelige Form og deres hyppig rige Farver vare vel egnede til at stikke de langt mindre civiliserede og mindre vel udstyrede Folkeslag i Øjnene. Vi vide jo fra vore Dage, hvorledes endog kun simple Produkter af europæisk Industri, der i Europa selv kun staa i ringe Pris, kunne gjøre Lykke hos Sydhavs-Øernes Beboere. Om nu end Afstanden mellem den ægyptiske Industri og de andre Folks aldrig var saa stor som imellem Nutids-Europæere og de Vilde, bliver Loven dog den samme: at Produkter af et afgjort højere industrielt Standpunkt i høj Grad imponere og fortrylle de Folk, som staa paa et lavere Standpunkt. Ægypten var fra ældgammel Tid af et overordentlig udviklet Industri-Land; men Ægypterne befattede sig ikke selv med Udførselshandel; den overlod de til Fønicierne, som dels førte de ægyptiske Kramvarer om i Verden, dels — som Monumenterne vise — i deres egen Industri efterlignede den ægyptiske Stil.

Paa Spejle, Vifter, Knive o. desl., som ere fundne i de ægyptiske Grave eller afbildede i Ægypternes egen Billedhuggerkunst, er Skaftet hyppig formet i Overensstemmelse med den ægyptiske Søjle, med et Kapitæl af «Lilie»- eller Papyrus-Form (altsaa Syd- eller Nord-Blomsten, smlgn. ovenfor Fig. 10), hvortil Spejlets Plade, Viftens Fjerskjærm eller Knivens Blad er fastgjort. Efter at vi allerede have set «Lilie»-Formens Forvandlinger, har det størst Interesse for os at se, hvorledes Papyrus-Formen er benyttet paa slige Skafter; thi Nord- og Syd-Blomsten have efter vor Mening lige megen Betydning for Udviklingen af det ioniske Kapitæl. Paa et lille Broncespejl med glasseret Skaft, i det britiske Museum (Fig. 18)¹⁾, er Pladen fastgjort til et Kapitæl, der ganske har samme Form som et ægyptisk Søjlekapitæl. Men hyppigere finde vi, at de ægyptiske Kunsthaandværkere have taget et vel begrundet Hensyn til, at det, som Skaftkapitælet skulde bære, ikke var en Masse, som havde Udstrækning i alle Retninger, men en tynd Plade, og at de derfor have ladet Kapitælet brede sig mest i samme Retning som Pladen. Saaledes opstaa der naturlig Former, der ere omdannede af Papyrus-Kapitælet, som den i Fig. 19 afbildede, der ligeledes forestiller et Broncespejl fra det britiske Museum²⁾. Pragfulde Fjervifter, som vi finde afbildede paa Malerierne, vise os ganske det samme Fænomen (Fig. 20)³⁾. De to udad bøjede Flige af den aabnede Papyruskjærm kunne da atter drejes endnu stærkere rundt som Voluter; saaledes paa Skaftet af det i Fig. 21 afbildede Spejl⁴⁾. Her staa vi atter ligesom i Fig. 16 ved en Form, som har en stærk Lighed med det ioniske Kapitæl, og som for saa vidt kommer det endnu nærmere end det cypriske Kapitæl, fra hvilket vi

Fig. 18
(Tavle III)

Fig. 19
(Tavle III)

Fig. 20, 21
(Tavle III)

¹⁾ Mansell's Fotografier, 311. Slgn. Leemans: Aegyptische Monumenten, II, XXXIII, XLVII, hvor lignende Former ere afbildede.

²⁾ Mansell's Fotografier, samme Steds.

³⁾ Rosellini: Monumenti, II, LXXX, 9. Slgn. Leemans: Aegyptische Monumenten II, XXXIII.

⁴⁾ Rosellini: Monumenti, II, LXXXI, 29.

gik ud (Fig. 6), som den øverste Rand her er gennemført med en sammenhængende Linje, medens den hist kun fremkom ved Mellemlinjen mellem de udad krummede «Lilie»-Blade.

Den Forvandling, som vi her have fulgt fra det oprindelige Søjlekapitæl til det i en enkelt Retning udfoldede Skaftkapitæl, kan da have haft sin Betydning for den Ejendommelighed ved det ioniske Kapitæl, at det er fladt (altsaa, naar det skal anvendes til at bære en voluminøs Masse, firkantet). Vi have allerede i Begyndelsen af Afhandlingen set, at den flade, firkantede Form af Kapitælet i Grunden er mindre naturlig for den virkelige arkitektoniske Søjle; og det er ogsaa bekjendt nok, at den i den ioniske Stils Bygninger har medført en vis Forlegenhed, hvor det gjaldt om at forme Kapitælet af Hjørnesøjlen¹⁾.

I den helleniske Kunst lader det ioniske Kapitæls ældre Historie sig ikke paavise i nogen Sammenhæng eller med Tilnærmelse til Fuldstændighed, aller mindst gennem virkelige opbevarede Monumenter. De ældste Exemplarer, som med Sikkerhed kunne dateres (fra Attika, Peloponnes, Lille-Asien), hensætte os allerede til Perioden efter Perserkrigene, den græske Kunsts Kulminationstid, og vise os med faa Undtagelser Kapitælet i den Form, som — taget i dens Helhed og til Trods for Afvigelser i det Enkelte — kan siges at være bleven den kanoniske for denne Søjleorden. Men til en ganske fast Regel kom man dog aldrig; og der gives endog fra selve den græske Kunsts højeste Blomstringstid Former af Kapitælet og hele Søjlen (navnlig i Apollo-Templet ved Phigalia), som paa en slaaende Maade vise, at man endnu ikke dengang allevegne var kommen paa det Rene med, hvorledes man vilde benytte det i mange Ting saa vanskelige Grundmotiv til den arkitektoniske Opgave. Medens den doriske Søjleform, hvis tidligere Historie kjendes noget bedre gennem bevarede Monumenter, og hvis Motiv i sig selv er saa simpelt, saa logisk og fra første Færd af saa rent arkitektonisk, har udviklet sig ad en rolig Vej, gennem Forandringer i Størrelsesforholdene mellem de enkelte Dele og i Linjernes Sving, kan man mere end ane, at der i den ældre Tid har fundet langt betydeligere Afvigelser Sted indenfor den ioniske Orden, virkelige Forandringer i Formerne; og det skulde ikke undre os, om fremtidige Opdagelser skulde lære, at den særegne Formation af Kapitælet, som vi finde f. Ex. paa Athens berømteste Pragtbygninger, paa hin Tid endnu har været temmelig ny og har beroet paa en Kombination af Elementer, der oprindeligt have været hinanden ganske fremmede, medens kun Totalformen med dens særegne Omrids er nedarvet som en bindende arkitektonisk Vedtægt gennem ældgammel Tradition.

Rent overladte til Gætninger eller Slutninger ere vi dog heller ikke med Hensyn

¹⁾ Smlgn. f. Ex. Schnaase, Geschichte der bild. Künste, II, pag. 22.

til Formens ældre Historie i Grækenland. Paa de archaiske Vasemalerier finde vi mangen Afbildning af gamle ioniske Søileformer og af dermed beslægtede tektoniske Dele, hvis Funktion og Form svarer til Søjlels (navnlig Møbel-Ben). Desuden frembyder Arkitekturen i den helleniske Kulturs Grænselände baade mod Vest og Øst Former, som kunne tjene os til Vejledning og Fingerpeg. Dels Etrurien, i hvis gamle Grave Pillerne undertiden have primitiv-ioniske Former¹⁾; dels Lycien, hvor de mærkelige Gravfaçader i Telmissos og Myra frembyde Exempler paa ioniske Former af en særegen og — som det ogsaa almindelig anerkjendes — oprindeligere Karakter end de virkelig opbevarede af den græske Kunst²⁾. I mærkelig nær Overensstemmelse med lyciske, etruske og gammel-græske (paa Vaserne afbildede) Former finde vi Volutekapitælet paa det egentlig fœnisciske Territorium i Maschnaka³⁾. Dette Exempel er os meget vigtigt, eftersom det yderligere godtgjør Forbindelsen med Asien, hvilket rigtignok er noget ganske Andet, end at Formen skulde være afledet fra det indre Asien.

Fig. 22, 23
(Tavle III)

I Stedet for at give en historisk Fremstilling af Formens ældre Udvikling i græsk Kunst, der er umulig paa Grund af Kildernes særegne Beskaffenhed og Manglen paa nøjere kronologiske og geografiske Støttepunkter, maa vi indskrænke os til at bestemme, i hvilken Retning Udviklingen er foregaaet. Vi have ovenfor set, at den ægyptiske Kunst indenfor sit eget Territorium havde skabt to Volute-Kapitæler: ét, i hvilket Voluterne udsprang sondrede fra en fælles Grundlinje og fra denne skilte sig til begge Sider (oprindelig «Lilien», Syd-Blomsten), et andet, i hvilket Voluterne forbandtes ved en sammenhængende og fremspringende øvre Rand (oprindelig Papyrus, Nord-Blomsten). I Ægypten beholdt imidlertid begge disse to Former bestandig Mærket paa sig af at være Planteformer, om det end allerede begyndte stærkt at utydeliggjøres. Vi have fremdeles set, hvorledes den først nævnte af disse Former, den med de skilte Voluter, har fundet Vej til Fœnicien og Cypren, endnu stadig med Mærker af det oprindelige Plantemotiv, som dog her fremtraadte uforstaaelige for den, der ikke kjendte Formens Oprindelse, og aabenbart ikke forstaaede af dem, som have udført selve Kapitælformerne (se Fig. 6, 7). Hvorledes den anden Form, den med den sammenhængende øvre Rand, er overleveret Nord paa, ere vi efter vort Kjendskab ikke i Stand til at paavise gennem bestemte Mellemlid; men Ingen vil

¹⁾ Smlgn. Reber, Kunstgeschichte des Alterthums, S. 380. Se ogsaa det smukke Terrakotta-Gravmæle, Mand og Hustru hvilende paa Løjbænken, fra Cære, hos Longpérier, Musée Napoléon III, pl. LXXX. — Et mærkeligt etrusk Volute-Kapitæl er meddelt af J. L. Ussing i Oversigterne over det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger, 1859. Ussing betragter det som en sløv Gjengivelse af et korinthisk Kapitæl; mig forekommer det at have en mere primitiv Karakter og højere Ælde end det korinthiske Kapitæl.

²⁾ Texier, Description de l'Asie Mineure, III, pl. 226, 169.

³⁾ Renan, Mission de Fénicie, pl. XXXIV.

nægte Sandsynligheden af, at denne Form er overleveret ad de selv samme Veje, som dens Tvillingbroder, Kapitælformen med de sondrede Voluter.

Hvad der yderligere støtter denne Antagelse og giver et slaaende Bevis for, at det virkelig er de oprindelig i Ægypten udprægede Former, som have fundet Vej til Grækenland, Lycien og Etrurien, er den Omstændighed, at vi dér finde den selv samme Dobbelt-hed, det samme Enten- eller: dels de sondrede Voluter, dels den sammenhængende Rand foroven. Former af den første Klasse ere meget hyppige blandt Afbildningerne paa de græske Vaser. Vi meddele som Exempel derpaa en Tegning af en Søjle paa en Hydria fra Agrigent (Fig. 24)¹⁾, der endog snarere er samtidig med end ældre end de ioniske Søjler paa Athens Pragtbygninger, idet vi henlede Opmærksomheden paa, at det mellem Voluterne udspringende Led ganske svarer til det, som vi finde paa «Lilien» paa Thotmes III's Granitpille i Karnak (Fig. 10a)²⁾. Former af den anden Klasse med gennemført øvre Rand er paa Vasebillederne noget sjældnere; vi hidsatte Exempler fra en græsk Amfora (Fig. 25, 26)³⁾. Derimod findes den i meget interessante Exempler paa de lyciske Grave (Fig. 22, 23), medens «Lilie»-Formen møder os paa Klipperelieffet i Maschnaka. Men denne Dobbelt-hed, disse to Klasser af Former, svarer atter ganske nøje til det, som vi ovenfor have paavist (pag. 8) med Hensyn til den asiatiske Kunst, om hvilken de assyriske Relieffer give os Oplysninger. Denne Overensstemmelse betyder intet Andet end, at de to ægyptiske Plantemotiver gennem Fønicierne som Mellemlid ere overleverede dels mod Vest til Grækenland og Italien, dels mod Øst til Eufrat- og Tigrislandene. Jeg véd meget vel, at denne Opfattelse af den kunsthistoriske Overlevering mellem Oldtids-Nationer strider imod det almindelig Antagne. Men ligesom jeg tror, i det Ovenstaaende at have givet fyldestgørende Beviser for den med Hensyn til det ioniske Kapitæl, trøster jeg mig ogsaa til, navnlig med Hensyn til de Former, der afledes af Plantemotiver (Lotos, Palmetten m. m.), at kunne paavise noget ganske Tilsvarende. Paa disse Omraader er den assyriske og persiske Kunst, ikke mindre end den græske, Børn af den ægyptiske — hvormed ikke skal være nægtet, at den græske Kunst kan have lært Et og Andet af sin ældre Søster, den mellem-asiatiske, medens dog Forholdet til det fælles Udspring, den ægyptiske, har haft en langt mere bestemmende Betydning for den. Naar man har afvejet den græske Kunsts Forhold til den asiatiske paa den ene Side, den ægyptiske paa den anden, har man vistnok været for meget tilbøjelig til at betragte den asiatiske Kunst som autochthon og primitiv; man har for meget overset Betydningen

Fig. 24
(Tavle III)

Fig. 25, 26
(Tavle III)

¹⁾ Duc de Luynes: Description de quelques vases peints, Paris 1840, pl. XXVIII.

²⁾ Andre Exempler paa denne Form af Volute-Kapitælet i Grækenland findes i Monumenti dell' Istituto di corrispondenza archeologica, Vol. VIII (1867), tav. XLV, Vol. I (1833), tav. LI, Vol. VIII (1866), tav. XXVII. — Gerhard: Auserlesene Vasenbilder, IV, CCXLI.

³⁾ Gerhard: Auserlesene Vasenbilder, IV, CCXLVI.

af det Problem, hvorledes Forholdet stiller sig imellem den asiatiske Kunst og den ægyptiske. Selvfølgelig er dog Besvarelsen af dette Problem en nødvendig Forudsætning for den rette Opfattelse af den græske Kunsts Stilling imellem de to ældre Kulturfolks.¹⁾

Saaledes stod altsaa den ældre Kunst i Grækenland med to noget forskellige Volute-Kapitæler. Hvorledes disse to Former endelig ere gaaede op i den ene, som vi kjende fra den udviklede græske Arkitektur — dette Spørgsmaal finde vi ingen Midler til at besvare anderledes end ad Reflexionens Vej, gennem en nøjagtig Overvejelse af, hvori Forandringen bestod, og hvad den havde af betyde. Det kan og bør kun besvares i sine Hovedtræk. Vi befinde os herved ganske indenfor den rent græske Kunsts Omraade; her have de andre Kulturfolk ikke længere Noget at lære os.

Formens Oprindelse fra Planteverdenen var forlængst fuldstændig forglemt. De enkelte Mærker, som endnu tydede hen paa det Oprindelige (navnlig Bægerbladet), kunde derfor ingen Interesse længere have for de græske Arkitekter; thi hvad man aldeles ikke forstaar, bryder man sig ikke om, tilmed naar det kommer i et Misforhold til den Anvendelse, som man vil gjøre af Tingen. Heller ikke Modsætningen mellem de skilte Voluter og Voluterne med den sammenhængende Rand forstod man efter dens oprindelige Mening; at man i Tidens Løb i den egentlige Arkitektur foretrak den Form, i hvilken Voluterne vare tydeligst forbundne, er ganske naturligt, eftersom denne Form jo egner sig bedre for den arkitektoniske Opgave: den er fastere og helere, mere egnet til at støtte og bære, medens de skilte Voluter fra et arkitektonisk Synspunkt lide af noget Skørt og Svagt. Med Hensyn til Tegningen af Voluterne gik man i de fleste Tilfælde overhovedet aldrig videre end til at gennemføre den øvre Rand med et energisk og tydeligt Fremspring. Idet man ikke forbandt nogen Forestilling om Blomsterformen med det Hele, hjemfaldt Opfattelsen af Voluterne til dekorative Forestillinger, som Intet havde med deres første Oprindelse i denne Sammenhæng at gjøre, men som forøvrigt fra ældgammel Tid spillede en meget omfattende Rolle i den græske Kunst. Den spiralsnoede Linje kjendte Grækerne, ligesom andre Folk, fra deres Bronzealders Monumenter; vi finde den som Hovedmotivet i Dekorationerne paa «Atreus's Skatkammer» i Mykenæ. Her er Linjen endnu mager og skarp. Et bredere, hyppig randet Baand spiller en stor Rolle i den noget senere græske Ornamentik. Vi finde det i den dobbelt-flættede Snor, der som Ornamentmotiv sikkert er overleveret fra Asien (Fig. 27). Vi finde det desuden i Forbindelse med Planteornamenter ogsaa spiralsnoet paa en saadan Maade, at det minder slaaende om Tegningen af Voluterne paa ioniske Kapitæler fra den bedste Tid, f. Ex. paa det her gjengivne smukke Ornament fra Templet

Fig. 27
(Tavle III)

¹⁾ Jeg tillader mig at henlede Opmærksomheden paa den Kjendsgjerning, at den ældste græske Litteratur, de Homeriske Digte, som paa flere Steder hentyde til Plante-Ornamentik (II. 23, 885; Od. 3,440; 24,275), ikke kjende det Mindste til Stæder som Babylon og Ninive, medens de dog kjende noget til Ægypten og til ægyptisk saa vel som til fœnicisk og cyprisk Industri.

Fig. 28
(Tavle III)

paa Ægina (Fig. 28)¹⁾. Hvor let, hvor uundgaaeligt maatte det ikke være for de græske Arkitekter at henføre det ioniske Kapitæls Voluter, hvis Oprindelse de ikke kjendte, til Former, der vare dem saa velbekjendte, medens de dog rigtignok Intet havde at gjøre med Kapitælets oprindelige Motiv! Hvor nært maatte det ikke ligge at søge ligesom en ny Forstaaelse af det Overleverede og Uforstaaelige i Kraft af det, som man kjendte!

Et meget mærkeligt Træk i det ioniske Kapitæls Historie er det nu, at man i Tegningen af Voluterne indførte at forbinde dem ikke alene foroven, men ogsaa forneden, med en fremspringende og sammenhængende Rand. Derved opgav man den sidste Rest af det, som oprindelig havde ligget i Motivet, og skabte eller underlagde det Oprindelige et helt nyt Motiv, som vistnok har sit Udgangspunkt i Indtrykket af den spiralsnoede Rem. Idet man fremhæver baade den øverste og den nederste Forbindelsesrand, lader man det, som til Siden ender i Voluterne, fremtræde som noget i Forhold til den øvrige Søjle helt Afgrænset og Selvstændigt, — som Noget, der kræver sin egen Natur, sine egne Love. Et nyt Synspunkt for Opfattelsen er dermed givet. Man digter en Mythe om en fri, fyldig, blød Elasticitet, som ganske vist intet umiddelbart Forbillede har i Virkelighedens Verden, men som dog minder om Naturens Love og er dannet i Billedet af den menneskelige Idé om det Elastiske og giver Kvintessensen af dets Begreb. Selv om dette Resultat er opnaaet gradevis gennem næsten umærkelige Overgange, er det dog en Frembringelse af en virkelig genial arkitektonisk Skaberkraft. De rent billedlige, efter virkelige Forbilleder (f. Ex. Blomsterformer) dannede Elementer ere fremmede for Arkitekturens egen Genius og yndes ikke af den. Arkitekturen taler vel til vor Natursans, men helst i friere, abstraktere Billeder, som gjen-give Naturens Mening uden at være Efterligninger af den. Saaledes ligner det græske Søjleskæft Intet i den virkelige Verden, men giver dog et naturligt Indtryk af den bærende Kraft; og saaledes ligne de ioniske Voluter heller intet Virkeligt, men give paa en endnu finere og aandfuldere Maade end Søjleskæftet Elasticitetens frigjorte Billede. Overskue vi den hele mærkelige Vej, ad hvilken Formen har udviklet sig lige fra den ægyptiske Blomsterform, kunne vi vel finde noget Tilsvarende i den Maade, hvorpaa Grækerne overhovedet have optaget og omdigtet Elementer fra de ældre Kulturfolks Aandsliv. Den oprindelige Mening f. Ex. i mythologiske Fortællinger og Skikkelser var tidt halvt eller helt forglemt, forvansket og fordunklet, inden de naaede Grækerne; men Grækerne pustede nyt Liv i de gamle Omrids og skabte nye Billeder af dem af en rent ideal Naturlighed. Hvad have de græske Digttere, som besang Herakles's Gjerninger, eller de Kunstnere, som fremstillede dem, vidst om deres oprindelige mythologiske Betydning blandt fremmede og fjærne Folk? Men hvilken Natursandhed og hvilken Idealitet have de ikke forstaaet at indblæse Heltens Skikkelse!

¹⁾ Cockerell: The temples of Jupiter Panhellenius at Ægina and of Apollo Epicurius at Bassæ; London 1860, pl. IX.

Med den nye Opfattelse af Kapitælet, som allerede er given ved Gjennemførelsen af den nedre Forbindelsesrand mellem Voluterne, staar en anden Reform ved det i den nærmeste Forbindelse. Den Selvstændighed, som der derved er givet det hele Volute-Parti, faar først sin rette Mening, naar der gennemføres et helt Volute-Legeme; thi Betydningen af Selvstændigheden ligger netop deri, at der lægges et eget Liv ind i Formen; en tegnet Kontur er her ikke nok, der kræves en hel plastisk Masse. Med andre Ord: Voluternes Sideflader maa gennemføres saaledes, at den Massen iboende Spændkraft ogsaa faar sit tilsvarende Udtryk paa dem. Hvorledes dette er gennemført i den ypperste græske Arkitektur, er almindelig bekjendt. Jeg skal her kun minde om, at vi endnu i den ypperste Kunsts Periode have et sælsomt Minde tilbage om ældre Tilstande, nemlig det ioniske Kapitæl fra Apollo-Templet ved Phigalia, hvor Sidefladerne ere behandlede paa samme Maade som den forreste Flade og ligesom denne gaa ud i Voluter¹), hvilket netop ikke giver Billedet af et plastisk og elastisk Volute-Legeme. Den ejendommelige nye Gjennemførelse af Sidefladerne var ogsaa af stor Betydning for Søjlenes Anvendelse i den arkitektoniske Helhed, der i hvert Fald maatte kræve, at Sidefladerne behandlede anderledes end den forreste Flade. Den er ogsaa et mere konstant Træk i den udviklede græske Kunst, end Gjennemførelsen af den nedre Forbindelsesrand, som i Virkeligheden aldrig blev almindelig, men kun er et Særkjende for de aller ypperste ioniske Bygninger i Attika og enkelte lilleasiatiske (Priene, Samos)²).

Den flade (firkantede) Form, hvormed Volute-Kapitælet var overleveret allerede fra ægyptisk Kunst, gjorde det mere egnet til at være Kapitæl for en firkantet Pille end for en rund Søjle. Som Pille-Kapitæl have vi allerede fundet det paa Cypren (og i Etrurien). Om det fra Begyndelsen af er benyttet i Grækenland som øvre Afslutning for en rund Søjlestamme, kan vel overhovedet være tvivlsomt. I ethvert Fald hidrøre visse ejendommelige

¹) Smlgn. «Antiquities of Athens» etc., Supplementbind af Cockerell, Kinnard, Donaldson, Jenkins og Railton; London 1830, pl. VII og VIII. Paa Donaldson's Tegning af Kapitælet har det ikke alene den ovenfor nævnte Mærkelighed ved Sidefladerne; det har heller ingen gennemført nedre Rand. Anderledes tegnes det imidlertid hos Cockerell: The temples of Jupiter Panhellenius of Ægina and af Apollo Epicurius at Bassæ, pl. XIV, hvor den nedre Rand er tydelig gennemført. Hvis det i Virkeligheden ikke har haft en saadan, men en Palmette midt imellem Voluterne, findes noget mærkelig Tilsvarende i de lycisk-ioniske Former. Angaaende Kapitælformen med Voluter paa alle Sider smlgn. Afbildningen af en Stele fra Artemis Limnatis's Helligdom i Agrigent(?), hos Semper, Der Stil II, 440. Kapitælet paa denne Stele, som synes at være meget gammel, har sondrede, nedad vendte Voluter.

²) Smlgn.: Antiquities of Ionia, published by the Society of Dilettanti; London, I, cap. 2, pl. VII og VIII (Priene), cap. 5, pl. VI (Samos). — Den nedre Rand er ikke engang gennemført paa saadanne Bygninger som Mausoleet i Halikarnas (smlgn. C. T. Newton: A history of discoveries at Halicarnassus, etc.; London 1862, pl. XXII og XXIII), eller paa den didymæiske Apollon's Tempel ved Milet (Antiquities of Ionia, I, cap. XXII, pl. V). Den er overhovedet aabenbart en Undtagelse, men en Undtagelse, som betegner den højeste kunstneriske Finhed og Bevidsthed.

Træk ved den græske Form aabenbart fra, at man har arbejdet paa at sætte det selvstændige Volute-Legeme i en harmonisk Forbindelse med det runde Søjleskaft. Netop idet man gjør Volute-Legemet selvstændigt og ikke lader det voxe ud af Stammen, faar man den Opgave at tilvejebringe en ny Forbindelse. Derfra hidrører vel Søjleskaftets Echinus (der hyppigst behandles som Æggestav), en Afslutning af Stammen, som laa naturlig nær ogsaa i Følge en Analogi med den doriske Kunst. De tomme Hjørner imellem Overfladen af Echinus og den nedre, til begge Sider opad bøjede Rand af Volute-Legemet fyldes paa en fin og smagfuld Maade med et let Palmette-Ornament, der navnlig i den noget senere Kunst er udført med en forbavsende Mejsel-Virtuositet, frit og rundt, let berørende Æggestaven forneden. Hvor nydelig nu end dette kan føje sig, tyder det dog paa — hvad ogsaa Andre have følt —, at hele Motivet mere er tildannet til sin Anvendelse end groet frem i nogen naturlig Forbindelse med den.

Den Studie, som jeg her har fremlagt, er helt igjennem grundet paa den Forudsætning, at det enkelte Led i den kunstneriske Organisme, hvis Oprindelse jeg har eftersporet, lader sig behandle som noget relativt Selvstændigt, uden Forbindelse med Organismens andre Led. Hvis det Organiske i den ioniske Stils Former var Noget, der havde været fra Begyndelsen af, eller som var blevet til med ét Slag, vilde denne min Fremgangsmaade selvfølgelig være uvidenskabelig og utilstedelig. Men at det skulde være gaaet saaledes til, kan hverken antages af, hvad man efter andre Tilfælde véd om, hvorledes Kunsten danner sig, eller af det, som man særlig véd om de ioniske Former. Thi ét Træk af dem kjender man fra ét ugræsk Folk, et andet fra et andet, og ingensteds skal man kunne paa- vise Spirerne til Systemet i dets Helhed. Den ioniske Stil er et Produkt af den græske Nation; og Elementerne af den hidrøre sikkert fra mange forskellige Kanter. Vi for vort Vedkommende have Intet at indvende imod, at Formen af Søjleskaftet med dets ejendommelige Kanellurer, eller Formen af Basis oprindelig hidrører fra ganske andre Steder end Kapitælet. Men det var ikke om Skaftet eller om Basis, vi her vilde tale; vi vilde blot paapege vor Ret til at have talt om Kapitælet alene.

Forklaring af Tavlerne.

Tavle I.

1. Bygning, afbildet paa et assyrisk Relief i Paladset i Khorsabad. *Botta: Monumens de Ninive, vol. II, pl. 114.*
2. Gjenstand, afbildet paa et assyrisk Relief. *Layard: Nineveh and Babylon, p. 443.*
3. Kapitæl, afbildet paa et assyrisk Relief. *Reber: Kunstgeschichte des Alterthums, p. 65.*
- 4.) } Assyriske Sværd, afbildede paa et assyrisk Relief. *Layard: Monuments of Nineveh, pl. 24.*
- 5.) }
6. Kapitæl fra Cypern (fønicisk Kunst). *A. de Longpérier: Musée Napoléon III, pl. XXXIII.*
7. Kapitæl fra Cypern (fønicisk Kunst). *A. de Longpérier: Musée Napoléon III, pl. XXXIII.*
8. Brudstykke af Elfenben, fundet i Nimrud (Assyrien). *Fønicisk Kunst. Layard: Nineveh and Babylon, p. XXIII (Vignette).*
9. Brudstykke af Elfenben, fundet i Nimrud (Assyrien). *Fønicisk Kunst. Layard: Monuments of Nineveh, pl. 90, fig. 21. — Mansell: Photographs Nr. 579, 1.*

Tavle II.

10. *a, b.* Granitpiller fra Thotmes III's Tid, i det store Tempel i Karnak (Ægypten). *Lepsius: Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien, Abth. 1, vol. II, Bl. 80. — Prisse d'Avennes: Histoire de l'art égyptien.*
11. Symbolet paa Foreningen af Øvre-Ægypten og Nedre-Ægypten: Nilguden, sammenbindende de to Planter (Fig. 10). *Wilkinson: Manners and customs of the ancient Egyptians, Vol. V, pl. 57.*
- 12.) } Ægyptiske Amuletter af glasseret Ler. *Leemans: Aegyptische Monumenten v. h. Nederl.*
- 13.) } *Museum v. Oudheden te Leyden, Afd. II, XLVIII, Nr. 1657, 1658.*
- 14.) } Papyrus-Skjærmen, fremstillet paa ægyptiske Billeder, som Natur-Efterligning (14) og i kon-
- 15.) } ventionel Form (15). *Wilkinson: Manners and customs, V, p. 367.*
16. Træsøjle, fremstillet paa et ægyptisk Billede. *Wilkinson: Manners and customs V, pl. 80, p. 292. — Prisse d'Avennes, Histoire de l'art égyptien.*
17. Malet Lofts-Dekoration fra en ægyptisk Grav. *Rosellini: Monumenti dell' Egitto e della Nubia, II (Mon. civili), Nr. 70, 6.*

Tavle III.

- 18.) Ægyptiske Bronze-Spejle. Mansell: Photographs, Nr. 311.
- 19.) Fjer-Vifte, fremstillet paa et ægyptisk Billede. Rosellini: Monumenti II, Nr. LXXX, 9.
20. Spejl, fremstillet paa et ægyptisk Billede. Rosellini: Monumenti II, Nr. LXXXI, 29.
21. Kapitæl fra Myra (Lycien). Texier: Description de l'Asie Mineure, III, pl. 226.
22. Kapitæl fra Amyntas's Grav i Telmissus (Lycien). Texier: Description de l'Asie Mineure, III, pl. 169.
23. En Søjle, fremstillet paa et græsk Vasebillede. Luynes: Description de quelques vases peints, pl. XXVIII.
- 24.) Søjler, fremstillede paa græske Vasebilleder. Gerhard: Auserlesene Vasenbilder, IV, CCXLVI.
- 25.) Malet græsk Ornament. Le Bas: Voyage archéologique en Grèce et en Asie-Mineure. Arch. Livr. 14—15.
- 26.) Ornament fra Templet paa Ægina. Cockerell: The temples of Jupiter Panhellenius etc. pl. IX.
- 27.
- 28.

Tavle II.

Origine du chapiteau ionique.

Etude comparative

par

M. Julius Lange.

Les Fig. 6 et 7 (chapiteaux phéniciens de l'île de Chypre) présentent une ressemblance si frappante avec les Fig. 8 et 9 (fragments d'ivoire trouvés en Assyrie), qu'on ne peut douter qu'il n'y ait entre elles une étroite parenté historique. La comparaison montre en outre que la forme singulière des chapiteaux cypriotes (Fig. 6 et 7), dont la parenté avec le chapiteau grec à volutes est évidente, est dérivée d'une forme végétale, une fleur (Fig. 9)¹. Or, comme les chapiteaux cypriotes appartiennent aux œuvres de l'art monumental, que, dans l'antiquité, on ne transportait pas d'un pays dans un autre, il faut supposer que les ivoires assyriens sont des objets d'origine phénicienne qui ont été importés en Assyrie. Il existe bien, il est vrai, des formes assyriennes qui ont avec eux quelque ressemblance, mais il n'y en a aucune qui en soit aussi voisine que ces chapiteaux cypriotes. Aussi, lorsqu'on eut trouvé les ivoires en question dans les palais des rois d'Assyrie, vit-on bien tout de suite qu'ils n'appartenaient pas à l'art assyrien pur; ils se rapprochaient beaucoup plus par leur style de l'art égyptien, et l'un d'eux offrait une imitation d'écriture hiéroglyphique; mais ce n'étaient ni des produits de l'art égyptien pur, ni — comme M. Layard le pensait d'abord — des imitations assyriennes du style égyptien. L'opinion qui a déjà été émise par M. de Longpérier que ce sont des objets de travail phénicien, est encore confirmée par la circonstance que, dans un des palais de Ninive, il a été trouvé un morceau d'ivoire avec une inscription phénicienne (Mansell, Photographs n. 580). Que l'art phénicien ait surtout emprunté ses formes à l'Égypte, cela devient de plus en plus évident à mesure qu'on en découvre des restes plus nombreux.

¹) M. Colonna Ceccaldi (Revue archéologique, 1873 p. 27, 1875 p. 23) a raison de faire dériver le chapiteau ionique de formes telles que les cypriotes, et il a également raison de faire dériver ces formes d'une fleur; mais il se trompe en appelant cette fleur lotus. Le lotus est représenté tout autrement.

Une étude comparative nous ramène ainsi à l'art égyptien pur; comp. les Fig. 6, 8 aux Fig. 12, 13, dont les deux dernières sont égyptiennes, ou les Fig. 7, 9 à la Fig. 10*a*, qui l'est également et représente un monument en granit du temps de Thotmes III. La forme florale égyptienne (10*a*) est encore plus primitive, et se rapproche encore plus de la nature que la phénicienne (Fig. 9). Néanmoins, elle ne semble pas être une imitation fidèle d'une vraie forme végétale.

Comme on sait, la forme égyptienne 10*a* est, depuis l'antiquité la plus reculée, le symbole de la Haute-Égypte, et la forme 10*b*, celui de la Basse-Égypte (Delta). Sur les trônes des pharaons, on voit le dieu du Nil, représenté par deux personnes (le haut et le bas Nil), nouer ensemble la plante du sud et celle du nord (Fig. 11), comme symbole de la réunion des deux parties du pays en un seul empire. La plante du nord et celle du sud jouent l'une et l'autre un très grand rôle dans l'ornementation égyptienne, et c'est de ces deux formes qu'est dérivé le chapiteau à volutes qui portait en Grèce le nom de chapiteau ionique.

La forme 10*b* (la plante du nord) est le papyrus, la même qui est représentée Fig. 14 d'après une image égyptienne comme imitation de la nature, et Fig. 15 sous une forme plus conventionnelle et plus ornementale. Bien que l'ombelle du papyrus ne constitue pas une surface entière et continue, mais se compose d'un grand nombre de tiges rapprochées les unes des autres, les Égyptiens l'employaient cependant pour d'énormes chapiteaux. Nous trouvons la même forme (Fig. 16) dans le dessin d'une légère et élégante colonnette de bois, où elle figure comme chapiteau au-dessus de la plante du sud et du lotus. Sur cet exemplaire, la plante du nord et celle du sud forment des volutes latérales. La Fig. 17 représente une peinture qui décorait le plafond d'un tombeau égyptien; les volutes y sont formées par des lignes ou des rubans entrelacés, mais la sépale qu'on voit au centre indique que l'artiste a reproduit le souvenir d'une forme florale.

Les marchands phéniciens achetaient en Égypte des articles de luxe et de fantaisie, et les revendaient à des peuples dont l'industrie était moins avancée (Movers, *das phönizische Alterthum*, vol. III, p. 314 ff.; comp. l'Odyssée, XV, 414 ff.). Les formes artistiques de l'Égypte se sont ainsi répandues dans d'autres pays, tels que la Phénicie, l'intérieur de l'Asie, l'île de Chypre, la Grèce, l'Étrurie. Les miroirs, les éventails, les couteaux etc. égyptiens ont quelquefois des manches en forme d'une petite colonne avec un chapiteau à ombelle de papyrus, et ressemblant tout à fait aux grandes colonnes de l'architecture monumentale (Fig. 18). Mais, comme l'objet que doit porter le manche n'est pas une masse qui s'étend dans tous les sens, mais une plaque mince, on a quelquefois aussi eu égard à cette circonstance en ne laissant le chapiteau s'étaler que dans une direction (Fig. 19, 20)¹⁾. On a alors, des deux côtés, allongé et recourbé dans un même plan les extrémités de l'ombelle, de sorte qu'elles commencent à prendre la forme de volutes, ou constituent de véritables volutes (Fig. 21).

Le chapiteau à volutes s'est donc développé en Égypte de formes ayant une signification purement locale, et qui sont tirées de la flore de la vallée du Nil. Il ne joue

¹⁾ Comp. Leemans: *Aegyptische Monumenten*, II, XXXIII, XLVII, où des formes analogues se trouvent représentées.

aucun rôle dans la grande architecture égyptienne, bien qu'il soit en étroite relation avec elle, mais apparaît déjà dans les légères constructions en bois et est très fréquent dans les produits de l'industrie. Il a émigré de l'Égypte sous deux formes différentes, l'une à volutes séparées, à peu près comme la fleur d'un lys (la plante du sud), l'autre à volutes reliées entre elles par le haut (la plante du nord, le papyrus). Nous avons vu comment la première forme (le chapiteau à volutes séparées) a été introduite en Phénicie et dans l'île de Chypre. C'est ce que nous ne pouvons établir exactement quant à la seconde; mais, suivant toute vraisemblance, les deux formes jumelles se sont répandues au dehors en suivant les mêmes routes.

On fait, en général, dériver le chapiteau ionique de l'architecture de l'intérieur de l'Asie, notamment de celle de Babylone et de Ninive. En réalité, les trouvailles assyriennes ont aussi mis au jour un assez grand nombre de formes qui sont évidemment en parenté avec le chapiteau grec à volutes (par ex. Fig. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9). Mais on n'en saurait conclure que ces formes soient originaires de l'intérieur de l'Asie.

Parmi les formes architecturales qui appartiennent aux édifices mêmes de la Mésopotamie, on n'en a pas rencontré qui se rapprochent du chapiteau ionique. Il est bien probable que l'usage des colonnes a été introduit en Assyrie et à Babylone; mais les matériaux et les principes de l'architecture de la Mésopotamie sont si défavorables à l'emploi de cette forme, qu'il est très invraisemblable qu'elle ait originairement appartenu à ces contrées.

On trouve des chapiteaux à volutes de différentes formes représentés çà et là sur les bas-reliefs assyriens, en partie sur des édifices (Fig. 1, 3), en partie sur des objets transportables (Fig. 2). Mais, pour la plupart, ces édifices et ces objets ne sont pas assyriens; ils appartiennent aux peuples avec lesquels le roi d'Assyrie est en guerre, et qui lui paient un tribut. Peut-être réussira-t-on un jour, à l'aide des bas-reliefs assyriens, à établir plus exactement l'histoire du chapiteau à volutes en Asie; mais, quant à présent, il faut constater que ces bas-reliefs n'indiquent en rien que le chapiteau à volutes soit originaire de la Mésopotamie.

Nous avons vu plus haut que les objets en ivoire à formes en volutes (Fig. 8, 9) qu'on a trouvés à Nimroud ne sont pas de travail assyrien mais phénicien. Lorsque, parmi les ornements assyriens (par ex. sur des meubles ou sur «l'arbre sacré») nous rencontrons des formes voisines, nous devons plutôt supposer que les Assyriens les ont, d'une manière ou d'autre, reçues des Phéniciens, que ceux-ci de ceux-là. En effet, certaines formes phéniciennes (Fig. 9) ont un caractère plus primitif que les formes assyriennes, qui sont entièrement conventionnelles. Chercher l'origine d'une forme conventionnelle comme le chapiteau à volutes, c'est la faire dériver de formes qui se comprennent d'elles-mêmes, soit comme imitations de la nature, soit en raison de leur fonction dans l'organisme de l'œuvre d'art dont elles font partie. Mais les formes assyriennes sont tout aussi conventionnelles que le chapiteau grec à volutes, plutôt même davantage; devant elles comme devant les formes grecques, il faut se demander: D'où viennent-elles? Comment ont-elles pris naissance? C'est seulement l'art égyptien qui nous donne une réponse à ces questions.

Dans les formes à volutes de l'Asie, on trouve le même double caractère que nous avons vu plus haut être originaire de l'Égypte, car les volutes se détachent tantôt isolées d'une ligne fondamentale (Fig. 3, 4), et tantôt sont reliées entre elles par une ligne commune en haut (Fig. 1, 2; la Fig. 5 représente une transition entre les deux formes). A cela il faut ajouter que chacune de ces formes se répète ordinairement deux fois, de sorte que chaque chapiteau se termine de chaque côté en deux volutes. Tel est aussi le cas pour le chapiteau persan, qui est très remarquable, mais qui, moins encore que les formes de la Mésopotamie, nous apprend quelque chose sur l'origine du chapiteau à volutes. Car, d'une part, on n'en trouve que des exemplaires d'une époque où le style ionique florissait déjà depuis longtemps en Grèce, et, d'autre part, aucune forme artistique ne porte, à un plus haut degré que le chapiteau persan, le caractère d'une dérivation. Il est contre toute vraisemblance que le chapiteau simple à volutes comme le grec, dérive du chapiteau double.

Il est évident que, quant à l'ornementation végétale, l'art assyrien a subi de très bonne heure l'influence de l'art égyptien. La palmette, le lotus, la fleur à volutes, des compositions ornementales tout entières¹⁾ ont été importées en Assyrie de l'Égypte, où tous ces ornements sont représentés par des exemplaires plus anciens et d'un caractère plus primitif. C'est à tort qu'au point de vue de l'ornementation on regarde l'art assyrien comme le père de l'art grec; il ne l'est pas; c'est seulement son frère aîné. Ils sont issus l'un et l'autre de l'art égyptien et de la flore du Nil. L'art grec ne doit son origine ni à l'influence de la Mésopotamie, ni à un mélange de cette influence avec celle de l'Égypte. Le courant s'est d'abord dirigé du sud (l'Égypte) au nord (la Phénicie); puis il s'est divisé en deux branches allant l'une vers l'est (la Mésopotamie) et l'autre vers l'ouest (la Grèce). De là la parenté existant entre l'art asiatique et l'art grec primitif. Bien longtemps après, lorsque les empires de la Mésopotamie s'étendaient jusqu'à la Méditerranée, l'art grec a certainement subi leur influence; mais, à une époque plus reculée, il a reçu ses ornements de l'Égypte par la voie de la Phénicie et de Chypre, sans concours de l'art mésopotamique. Homère, qui connaît les industries cyprote, phénicienne et égyptienne, et l'ornementation florale (*λέβης, κρήνηρον ἀνθεμόεις*), ne sait rien de villes comme Babylone ou Ninive.

Les routes par lesquelles les formes ornementales se sont propagées peuvent être indiquées surtout par une série de palmettes qui, de l'ancienne Égypte, par des transitions presque insensibles, nous conduit par la Phénicie jusqu'en Grèce, et même jusqu'aux antéfixes du Parthénon²⁾. La palmette assyrienne est une forme à part qui n'a pas de place dans cette série.

¹⁾ Comp. Rosellini: Monumenti d'Egitto e della Nubia, II, No. LXX, 3*, 7, 10 (décorations de plafond des tombeaux égyptiens), à Place: Ninive et l'Assyrie, Pl. 49 (seuil de Kouyundjik) et à Layard: A second series of Monuments from Nineveh, Pl. 56 (sculptured pavement).

²⁾ Voir les palmettes égyptiennes chez Prisse d'Avennes: Histoire de l'art égyptien (Ornementation des plafonds, nécropole de Thèbes, XVIII à XX Dynastie, et choix de bijoux de diverses époques). Comparez ces formes à la forme originaire Lepsius: Denkmäler, Abth. I, Bd. I, Bl. 41 (Saccarah,

En Grèce aussi, nous trouvons anciennement le chapiteau à volutes sous deux formes: 1) à volutes séparées (Fig. 24) et 2) à volutes reliées entre elles par le haut (Fig. 25, 26). En Lycie, on rencontre des chapiteaux à volutes plus primitifs que ceux que nous connaissons de l'architecture grecque; ils appartiennent à la seconde forme (Fig. 22, 23)¹⁾. En Étrurie, on trouve les volutes séparées. Les monuments sont si peu nombreux, même en y comprenant les représentations des vases et autres semblables, qu'il est impossible de suivre avec exactitude le développement du chapiteau à volutes en Europe.

Dans l'architecture monumentale on a certainement préféré la forme n. 2, comme elle paraît offrir une plus grande solidité, tandis que la forme à volutes séparées semble être plus fragile et plus faible.

Ce qui caractérise les chapiteaux appartenant à l'apogée de l'art grec, c'est que les volutes sont reliées entre elles non-seulement par un bord supérieur, mais aussi par un bord inférieur (par ex. à Athènes, à Samos, à Priène; voir notre vignette). On avait peu à peu complètement oublié que le chapiteau à volutes tirait son origine d'une forme végétale. Par contre, l'art grec employait divers ornements formés de rubans entrelacés et bordés (Fig. 27, 28). L'œil s'étant familiarisé avec les formes de ce genre, on était porté à leur assimiler les volutes du chapiteau ionique, bien qu'en réalité elles eussent une origine toute différente.

C'est ainsi que la partie du chapiteau qui, sur les côtés, se termine en volutes, fut limitée en haut et en bas par des lignes bien arrêtées, et isolée du fût de la colonne. On en fit un corps plastique indépendant, un corps de volutes avec une force élastique intérieure. De là, la nécessité de modeler les faces latérales du chapiteau sous forme d'une masse fortement enroulée. Le chapiteau ionique du temple d'Apollon, à Phigalia, prouve que, dans la période la plus florissante de l'art grec, on n'était pas encore complètement fixé sur la signification du corps de volutes, puisque les faces latérales de ce chapiteau sont du même modèle que la face antérieure. Le premier motif du chapiteau à volutes a été apporté aux Grecs sous forme d'un dessin ou d'un relief à une ou deux faces (voir par ex. Fig. 13, 19, 20, 21). Lorsqu'il s'est agi de développer ce motif de manière à lui donner un emploi architectonique, à lui faire porter une lourde masse, à en faire, par conséquent, une forme à quatre faces et à l'ajuster à un fût cylindrique, on s'est trouvé en face d'un grand nombre de problèmes difficiles. La plupart de ces problèmes, les Grecs les ont résolus avec un merveilleux instinct artistique. Cependant, certaines difficultés n'ont pu être entièrement surmontées, par ex. le chapiteau de l'angle de l'édifice, où deux faces se terminant en volutes viennent se rencontrer.

Grab 24). Voir également la palmette cyprioite-phénicienne chez de Longpérier: Musée Napoléon III, pl. XXXIII (vase d'Amathonte) et notre fig. 8, ainsi que les palmettes de vases grecs très anciens chez A. Conze: *Melische Thongefässe*. Pour l'art grec des temps plus récents, voir, outre les palmettes du Parthénon, Benndorff, *Griechische und sicilische Vasenbilder*, Taf. XVII, XXVI. — Quel besoin y a-t-il donc de recourir dans cette série aux formes de l'Assyrie?

¹⁾ On trouve en Phénicie (Maschnaka) des chapiteaux à volutes séparées (Renan, *Mission de Phénicie*, Pl. XXXIV).

Explication des planches.

I.

1. Édifice, représenté sur un bas-relief assyrien dans le palais de Khorsabad. Botta: *Monuments de Ninive*, vol. II, pl. 114.
2. Objet, représenté sur un bas-relief assyrien. Layard: *Nineveh and Babylon*, p. 443.
3. Chapiteau, représenté sur un bas-relief assyrien. Reber: *Kunstgeschichte des Alterthums*, p. 65.
4. } Épées assyriennes, représentées sur un bas-relief assyrien. Layard: *Monuments of Nineveh*, pl. 24.
5. }
6. Chapiteau de l'île de Chypre (art phénicien). A. de Longpérier: *Musée Napoléon III*, pl. XXXIII.
7. Chapiteau de l'île de Chypre (art phénicien). A. de Longpérier: *Musée Napoléon III*, pl. XXXIII.
8. Fragment d'ivoire, trouvé à Nimroud (Assyrie). Art phénicien. Layard: *Nineveh and Babylon*, p. XXIII (Vignette).
9. Fragment d'ivoire, trouvé à Nimroud (Assyrie). Art phénicien. Layard: *Monuments of Nineveh*, pl. 90, fig. 21. — Mansell: *Photographs* Nr. 579, 1.

II.

- 10 a, b. Piliers de granit, du temps de Thotmes III, dans le grand temple de Karnak (Égypte). Lepsius: *Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien*, Abth. 1, vol. II, Bl. 80. — Prisse d'Avennes: *Histoire de l'art égyptien*.
11. Le symbole de la réunion de la Haute-Égypte et de la Basse-Égypte: le dieu du Nil, nouant ensemble les deux plantes représentées dans la fig. 10. Wilkinson: *Manners and customs of the ancient Egyptians*, vol. V, pl. 57.
12. } Amulettes égyptiennes en terre vernissée. Leemans: *Aegyptische Monumenten v. h. Nederl. Museum*
13. } v. Oudheden te Leyden. Afd. II, XLVIII, Nr. 1657, 1658.
14. } L'ombelle du papyrus, représentée d'après des images égyptiennes, comme imitation de la nature (14)
15. } et sous forme conventionnelle (15). Wilkinson: *Manners and customs*, V, p. 367.
16. Colonnnette en bois, représentée sur un tableau égyptien. Wilkinson: *Manners and customs*, V, pl. 80, p. 292. — Prisse d'Avennes: *Histoire de l'art égyptien*.
17. Décoration peinte du plafond d'un tombeau égyptien. Rosellini: *Monumenti dell' Egitto e della Nubia*, II (Mon. civili), Nr. 70, 6.

III.

18. } Miroirs de bronze égyptiens. Mansell: *Photographs*, Nr. 311.
19. }
20. Éventail de plumes, représenté sur un tableau égyptien. Rosellini: *Monumenti*, II, Nr. LXXX, 9.
21. Miroir, représenté d'après une image égyptienne. Rosellini: *Monumenti*, II, Nr. LXXXI, 29.
22. Chapiteau de Myra (Lycie). Texier: *Description de l'Asie-Mineure*, III, pl. 226.
23. Chapiteau du tombeau d'Amyntas à Telmissus (Lycie). Texier: *Description de l'Asie-Mineure*, III, pl. 169.
24. Colonne, représentée sur un vase grec. Luynes: *Description de quelques vases peints*, pl. XXVIII.
25. } Colonnnes, représentées sur des vases grecs. Gerhard: *Auserlesene Vasenbilder*, IV, CCXLVI.
26. }
27. Ornement grec peint. Le Bas: *Voyage archéologique en Grèce et en Asie-Mineure*. Arch. Livr. 14—15.
28. Ornement du temple de l'île d'Égine. Cockerell: *The temples of Jupiter Panhellenius etc.*, pl. IX.

